

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ТИТОР ДМИТРО ПАВЛОВИЧ

УДК 343.98: 343.131

**ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА
У СФЕРІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ТА БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
АБО НАДАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дніпро – 2024

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Науково-дослідному інституті публічного права.

Науковий керівник –

доктор юридичних наук, професор

Бабікова Олена Сергіївна,

Науково-дослідний інститут проблем досудового розслідування,
директор.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України

Дрозд Валентина Георгіївна,

Департамент забезпечення діяльності Голови Національної поліції України,
начальник консультативно-контрольного відділу;

кандидат юридичних наук, доцент

Павлова Наталя Валеріївна,

Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки.

Захист відбудеться 22 листопада 2024 року о 12-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.727.02 Дніпровського державного університету внутрішніх справ за адресою: 49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у загальній бібліотеці Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, просп. Науки, 26).

Автореферат розіслано 18 жовтня 2024 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
В.С. Березняк**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Волонтерство та благодійність в Україні, особливо в умовах війни, стали не лише актом добродійності, а й зумовили глибокі трансформаційні процеси, що відбуваються у державі. Відновлення зруйнованого житла, забезпечення гуманітарною допомогою внутрішньо переміщених осіб, постраждалих від війни та інших осіб, хто її потребує, підтримка морального духу військових та спорядження їх медикаментами, продовольчими товарами, засобами захисту, автомобілями – це незначна частина того, над чим працюють волонтери та благодійники. Добровольчі ініціативи – це міцний фундамент, на якому будуються сильні та згуртовані спільноти. На тлі збільшення соціальної незахищеності населення, волонтерська та благодійна діяльність стає дедалі життєво необхідною, заповнюючи прогалини у системі соціальної допомоги.

На сьогодні, волонтерство та благодійність, а також гуманітарна допомога, попри свою важливість, стикаються з численними бар'єрами, що підривають ефективність і прозорість цих напрямів. Зокрема, благородні ідеї благодійності та волонтерства нерідко стають завісою для недобросовісних маніпуляцій. Протиправні махінації з гуманітарною допомогою, зловживання пільгами, наданими благодійним організаціям, псевдоволонтерський рух суттєво підривають довіру до всього сектору та шкодить тим, хто дійсно потребує невідкладної допомоги. Наявність певних прогалин у законодавстві, недосконалість певних положень дозволяють використовувати новітні способи протиправної діяльності шахраям, які, створюючи фейкові благодійні організації, наживаються на безпорадності громадян.

Відсутність офіційних даних про шахрайство у сфері волонтерської та благодійної діяльності чи надання гуманітарної допомоги створює інформаційний вакуум, що лише посилює проблему й ускладнює розроблення ефективних і своєчасних заходів протидії цим негативним явищам.

Для запобігання таким зловживанням необхідний, насамперед, жорсткий контроль із боку держави за діяльністю благодійних і волонтерських організацій, а також розробка наукових підходів і спеціальних методик для виявлення та розслідування таких кримінальних правопорушень.

Основою дисертаційного дослідження становлять ґрунтовні праці науковців, присвячені процесуальним і криміналістичним аспектам досудового розслідування, зокрема: В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. В. Дарагана, В. Г. Дрозд, М. М. Єфімова, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалової, В. П. Корж, В. С. Кузьмічова, Є. Д. Лук'янчикова, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, В. О. Малярової, В. Л. Ортинського, І. В. Пирога, О. В. Пчеліної, М. В. Салтевського, Р. Л. Степанюка, О. Ю. Татарова, В. Є. Тарасенка, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинського, Ю. М. Чорноус, С. С. Чернявського, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька та ін.

Дослідження питань, пов'язаних із розслідуванням різних видів

шахрайства, знайшли своє відображення у працях таких вітчизняних дослідників: С. В. Головіна, І. А. Гукової, О. В. Дикого, К. Д. Зайця, С. М. Князева, В. Б. Коби, О. В. Курмана, В. Р. Мойсика, О. Л. Мусієнко, Г. В. Захарової, К. О. Калюги, Н. Ю. Кириленко, І. О. Коваленка, Н. А. Лисенко, О. Л. Мусієнка, Т. В. Охрімчук, Т. А. Пазинич, Н. В. Павлової, І. М. Попової, Д. А. Птушкіна, О. А. Самойленко, Т. Л. Тропіної, К. О. Чередник, Г. М. Чернишова, С. В. Чучка та ін. Зазначені науковці зробили істотний внесок у методику розслідування шахрайств різних видів.

Натомість, комплекс невирішених питань щодо методики розслідування шахрайства у сфері благодійної та волонтерської діяльності або надання гуманітарної допомоги визначає високу теоретичну та практичну значущість, а також актуальність дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертацію виконано відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII, Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 № 5073-VI, Закону України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 № 3236-VI, Закону України «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 № 1192-XIV, положень Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020), Національної економічної стратегії на період до 2030 р. (постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179), Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації (розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 № 1467-р), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р), Плану заходів з реалізації Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.03.2023 № 272-р), Порядку електронної інформаційної взаємодії Офісу Генерального прокурора та Міністерства внутрішніх справ України (спільний наказ Офісу Генерального прокурора та МВС України від 22.11.2021 № 371/846), тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2022-2026 роки (наказ МОН України від 03.02.2022 № 109), тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11.06.2020 № 454), Основних напрямів наукових досліджень Науково-дослідного інституту публічного права на 2020–2024 рр.

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у вирішенні конкретного наукового завдання з розробки теоретико-прикладних засад методики розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги. Комплексність мети, її багатоплановість обумовили необхідність вирішення окремих *задач*:

– з'ясувати специфіку правового регулювання сфери волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги та окреслити фактори, що сприяють її криміналізації;

- розкрити зміст окремих елементів криміналістичної характеристики шахрайства та визначити місце організованих груп у структурі злочинності в сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги;

- схарактеризувати процес оцінки інформації щодо шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги;

- окреслити коло обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні;

- розкрити особливості криміналістичної профілактики та взаємодії правоохоронних органів з державними і приватними установами та громадськими організаціями, засобами масової інформації у кримінальному провадженні;

- визначити особливості проведення допиту підозрюваного, потерпілого та свідка;

- охарактеризувати організаційно-тактичне забезпечення проведення обшуку та тимчасового доступу до речей та документів;

- висвітлити особливості огляду електронних носіїв інформації та паперових документів.

Об'єктом дослідження є кримінальні процесуальні відносини, що виникають у діяльності правоохоронних органів під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги.

Предмет дослідження – основи методики розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження, ґрунтуючись на його об'єкті та предметі, застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, зокрема *порівняльно-правовий метод* – для порівняльного аналізу кримінального, кримінально-процесуального, цивільного законодавства та нормативних актів, що регулюють сферу благодійної й волонтерської діяльності та надання гуманітарної допомоги (підрозділ 1.1). *Системно-структурний метод* застосовано при визначенні структури криміналістичної характеристики шахрайства та характеристиці окремих її елементів, окресленні напрямів криміналістичної профілактики у кримінальному провадженні (підрозділ 1.2, розділ 2). *Догматичний* – під час з'ясування окремих наукових категорій та положень, тлумачення певних понять, уточнення понятійного апарату (розділи 1-3). *Статистичний та соціологічний методи* – для узагальнення оперативної й судово-слідчої практики, аналізу статистичних даних, матеріалів кримінальних проваджень і анкетування та опитування респондентів (розділи 1–3). *Функціональний метод* – для визначення напрямів профілактичної діяльності слідчого (підрозділ 2.3), оптимізації організації та планування досудового розслідування шахрайства (підрозділ 2.1), особливостей проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій (розділ 3). *Формально-логічні методи* застосовувалися при розгляді наукових концепцій та

поглядів учених щодо окремих питань, що стосуються особливостей розслідування шахрайства (розділи 1–3). На основі *методу синтезу* сформульовано загальні висновки та практичні рекомендації за темою дослідження.

Емпіричну основу дослідження становлять згруповані відомості ДІАП Національної поліції України за 2019-2024 рр., Єдиного звіту про вчинені кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора України за період 2018-2024 рр., а також результати судово-слідчої практики за 2016-2024 рр. Вивчено матеріали 146 кримінальних проваджень із проблематики дослідження (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Херсонська області, м. Київ), проанкетовано 345 респондентів, серед яких слідчі, працівники оперативних підрозділів, органів прокуратури, кіберполіції, експертних підрозділів МВС України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційна робота є першим у вітчизняній науці комплексним монографічним дослідженням криміналістичної характеристики та організаційно-тактичних аспектів розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги, в якому сформульовано низку наукових положень, висновків та практичних рекомендацій, що мають важливе теоретико-прикладне значення, зокрема:

вперше:

– визначено місце організованих груп у структурі криміналістичної характеристики шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги, проведено детальний аналіз структури та особливостей функціонування злочинних угруповань, що спеціалізуються на вчиненні шахрайств, з особливим акцентом на ролі лідера ОГ та його впливі на координацію шахрайських дій;

– висвітлено особливості й специфіку огляду паперових документів та електронних носіїв інформації, у тому числі компонентів комп'ютерної системи, зовнішніх носіїв та внутрішніх накопичувачів у кримінальних провадженнях щодо шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги, із залученням широкого кола фахівців з бухгалтерського обліку, податкового обліку, фінансової звітності, а також фахівців з технічного дослідження документів та ІТ-технологій тощо;

– запропоновано внести зміни до законодавства, зокрема, з метою підвищення ефективності протидії шахрайствам у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги обґрунтовано необхідність прийняття спеціального Закону, який визначить правові основи взаємодії правоохоронних органів та засобів масової інформації у сфері обміну інформацією, проведення спільних розслідувань та забезпечення захисту джерел інформації. Запропонований нормативно-правовий акт має на меті створити умови для взаємовигідної співпраці правоохоронних органів та засобів масової інформації;

удосконалено:

– систему даних щодо шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності чи надання гуманітарної допомоги шляхом детального дослідження взаємопов'язаних процесів, факторів, часових та просторових умов, що передують і супроводжують його вчинення;

– наукові підходи щодо систематизації типових способів підготовки, учинення та приховування шахрайства;

– типову характеристику слідової картини шахрайства через дослідження матеріальної та ідеальної складової, а також цифрових (електронних, комп'ютерних) слідів;

– положення щодо початку досудового розслідування шахрайства шляхом впровадження більш ретельної оцінки первинної інформації та обґрунтованого прийняття рішення про відкриття кримінального провадження;

– наукові положення щодо організації та планування розслідування шахрайства, з висвітленням системи версій і деталізації правил їх побудови та перевірки;

– типові криміналістичні ознаки особи потерпілого від шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги;

– класифікацію щодо груп осіб, які вчиняють шахрайські дії у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги, із визначенням місця злочинного угруповання в системі злочинності у цій сфері;

дістали подальшого розвитку:

– система обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні, що визначається конкретними завданнями;

– наукові положення щодо заходів криміналістичної профілактики під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги, з урахуванням розвитку соціальних програм, що допомагають особам, які потребують у допомозі, отримати доступ до необхідних ресурсів, посилення освіти та правової грамотності населення, а також вдосконалення законодавства, яке регулює діяльність волонтерських організацій та благодійних фондів;

– напрямки здійснення взаємодії слідчого з іншими правоохоронними органами, громадськістю та засобами масової інформації у кримінальному провадженні;

– організаційно-тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій (обшуку, допиту, огляду паперових документів та електронних носіїв інформації, тимчасового доступу до речей і документів);

– наукові положення щодо проведення допиту осіб під час досудового розслідування у режимі відеоконференції (у разі неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні з поважних причин);

– комплекс тактичних прийомів, що застосовуються під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту підозрюваного, обшуку,

огляду тощо;

– система тактичних помилок, яких припускаються слідчі під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та практичні рекомендації впроваджені та використовуються у:

– *законотворчій діяльності* – для удосконалення законодавства у сфері волонтерської й благодійної діяльності та надання гуманітарної допомоги для запобігання різним видам кримінальних правопорушень сформульовано низку пропозицій щодо внесення змін і доповнень до чинного Кримінального процесуального кодексу України;

– *науковій діяльності* – для удосконалення основ методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень (акти впровадження Дніпровського державного університету внутрішніх справ від 17 квітня 2024 р., Національної академії внутрішніх справ від 14 травня 2024 р.);

– *освітньому процесі* – при викладанні навчальних дисциплін «Організація розслідування кримінальних правопорушень», «Криміналістика», «Оперативно-розшукова діяльність», «Кримінальний процес», «Кримінальне право», «Кримінологія», а також підготовці монографій, підручників і навчальних посібників (акти впровадження Національної академії внутрішніх справ від 10 травня 2024 р.);

– *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення діяльності органів досудового розслідування, оперативних та експертних підрозділів Національної поліції (акти впровадження Управління стратегічних розслідувань в Дніпропетровській області ДСР Національної поліції України від 07 червня 2024 р., Головного слідчого управління Національної поліції України від 16.10.2024 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях: «Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення» (м. Київ, 2021 р.), «Проблемні питання юридичної науки в контексті реформування правової системи України» (м. Київ, 2022 р.), «Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення» (м. Київ, 2023 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено у восьми наукових публікаціях, із яких чотири статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань із юридичних наук, одна – у закордонному юридичному виданні, три – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з основної частини (вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків), списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 226 сторінок, з яких 178 сторінок основного тексту. Список використаних джерел

налічує 203 найменування і займає 23 сторінки, 4 додатки викладено на 25-и сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** аргументовано актуальність теми дослідження, розкрито рівень вивчення проблематики, зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами, визначено мету і завдання, сформульовано об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано методи і емпіричну основу роботи, з'ясовано наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, наведено дані про наявні публікації та апробацію окремих положень дисертації, визначено структуру й обсяг роботи.

Розділ 1 «Теоретико-правовий аналіз і криміналістична характеристика шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги» складається з двох підрозділів, які присвячено дослідженню правового регулювання сфери волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги, а також опису ознак основних елементів криміналістичної характеристики.

У підрозділі 1.1 *«Правове регулювання сфери волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги та фактори, що сприяють її криміналізації»* здійснено аналіз нормативно-правових актів, які регулюють сферу волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги (Цивільний кодекс України, Податковий кодекс України, Закони України «Про гуманітарну допомогу», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про громадські об'єднання», «Про волонтерську діяльність» тощо), на підставі чого зроблено висновок про неоднозначні законодавчі тлумачення та практичну неузгодженість, ототожнення низки понять, розбіжність поглядів науковців з приводу визначення благодійництва тощо.

Здійснено порівняльний аналіз різних форм благодійності та зроблено висновок, що найпоширенішими з них є волонтерство та надання гуманітарної допомоги.

Розглянуто генезу виникнення волонтерського руху та благодійної діяльності в Україні. Наголошено, що надання гуманітарної допомоги в Україні стало мати найбільш активні прояви протягом останніх 10 років, починаючи з 2014 року, адже саме у цей період держава стикнулася з масовими кризовими явищами техногенного, природного характеру та війною. За цей період було створено низку благодійних й гуманітарних фондів та волонтерських організацій. Постає питання і вчинення шахрайських дій, пов'язаних із виділенням благодійної та гуманітарної допомоги в умовах надзвичайних правових режимів. Наголошено, що еволюція злочинності у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги в Україні зумовлює необхідність прийняття невідкладних дій для захисту міжнародного іміджу держави, а також втручання правоохоронних органів задля виявлення протиправних дій у цій сфері.

У підрозділі 1.2 «Окремі елементи криміналістичної характеристики шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги» на основі наукових поглядів учених розглянуто криміналістичну характеристику шахрайства та схарактеризовано окремі її елементи.

Наголошено на певній дискусійності питань щодо структури криміналістичної характеристики шахрайства, оскільки наукові пошуки у цій галузі постійно розвиваються. Формування структурних елементів криміналістичної характеристики шахрайства вимагає системного підходу, який передбачає дослідження: типових способів шахрайських дій та наслідків їх застосування (слідової картини); предмету шахрайського посягання; обстановки вчинення шахрайства; характеристики особи злочинця та потерпілого (взаємодії злочинців, у тому числі членів злочинних угруповань, та потерпілих, враховуючи їхні поведінкові та соціально-психологічні особливості).

Здійснено деталізований аналіз *способів* підготовки, вчинення та приховування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги.

Наголошено на значенні матеріальних, ідеальних та цифрових *слідів* під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги. Записи у банківських системах та дані з телекомунікаційних мереж і електронних систем є ключовими доказами, які дозволяють ідентифікувати шахраїв та відстежити їхні шахрайські дії.

Проведено детальний аналіз *умов та обставин*, що сприяють вчиненню шахрайств у волонтерській та благодійній сферах. Особливу увагу приділено виявленню часу та місця вчинення шахрайських дій, особливо тих, що здійснюються через мережу Інтернет.

З'ясовано *предмет* шахрайських дій у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги.

Наголошено, що *потерпілими* від шахрайства переважно є ті особи, які потребують невідкладної допомоги внаслідок надзвичайних ситуацій або інших життєвих труднощів, а також особи, які надають таку допомогу. Наведене свідчить про необхідність посилення правового захисту обох цих категорій.

Акцентовано, що механізм злочинної діяльності у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги зумовлений особистими якостями *злочинця (шахрая)* і його «професійними» знаннями й навичками. Наголошено на особливостях діяльності організованих груп, які створюють фейкові благодійні (гуманітарні) фонди та збирають кошти під виглядом допомоги постраждалим від природних катастроф, війни та інших надзвичайних ситуацій.

Визначено функціональне призначення і склад *злочинних угруповань*, що спеціалізуються за даним напрямом злочинної діяльності: 1) *організатори* (особи, які розроблюють шахрайські схеми, керують діяльністю угруповання та координують дії кожного зі співучасників); 2) *фінансові директори*, які відповідають за фінансові потоки, легалізацію коштів та інвестування у різні

активи; 3) *виконавці (вербувальники* – які шукають людей з фінансовими труднощами, благодійні організації та державні установи, що виділяють кошти та інші блага; *агітатори* – які переконують певних осіб зробити пожертвування; *логісти* – які забезпечують доставку гуманітарної допомоги, її зберігання та розподіл); 4) *IT-спеціалісти* – створюють та підтримують web-сайти, соціальні мережі та інші онлайн-платформи для збирання пожертвувань; 5) *спеціалісти з реклами та маркетингу стратегії залучення міжнародних донорів*; 6) *підставні особи* – фіктивні благодійники, фіктивні постраждалі, які симулюють хвороби, нещасні випадки або інші проблеми з метою отримання благодійної допомоги; 7) *інші учасники угруповання* – юристи, бухгалтери та фінансисти, які обізнані про злочинну діяльність групи та створюють умови для здійснення та приховування шахрайських дій (схем).

Доведено, що склад злочинних угруповань може змінюватися залежно від конкретної схеми шахрайства та масштабів й тривалості злочинної діяльності.

Розділ 2 «Особливості організації розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги» складається з трьох підрозділів, у яких розглянуто обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні, надано характеристику особливостям оцінки початкової інформації щодо шахрайства, окреслено засоби криміналістичної профілактики та напрями взаємодії слідчих з оперативними підрозділами, а також з іншими державними і приватними установами та громадськими організаціями, громадськістю та засобами масової інформації.

У підрозділі 2.1 *«Оцінка інформації щодо шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги»* зазначено, що на початку розслідування шахрайських дій існує низка складнощів. Наголошено на достатньо стислому терміні (24 години), протягом якого досить складно правильно оцінити заяви (повідомлення) про факти та події, визначити наявність ознак складу кримінального правопорушення та його кримінально-правову кваліфікацію. Узагальнено ряд наукових думок з приводу можливості повернення «дослідчої перевірки», що дозволить більш виважено приймати об'єктивні рішення на початковому етапі розслідування. Запропоновано збільшити термін перевірки заяв і повідомлень про вчинене шахрайство до 72 годин.

Доведено, що специфіка шахрайських дій полягає у тому, що їхні ознаки нерідко перетинаються з ознаками незаконного використання гуманітарної допомоги та інших складів кримінальних правопорушень або взагалі межують з цивільно-правовими деліктами, що значно ускладнює доведення провини конкретних осіб. Надано низку пропозицій щодо правильного відмежування різних складів шахрайства.

Значну увагу зосереджено на низці організаційних питань, пов'язаних із висуненням версій, серед яких виокремлено наступні: 1) шахрайство здійснено одержувачами гуманітарної допомоги, які отримали таку допомогу шляхом обману; 2) шахрайство вчинене особами, які видавали себе представниками гуманітарних організацій (фондів); 3) заявник помиляється з приводу порушення

його прав, зокрема, відсутній склад шахрайства або іншого кримінального правопорушення, пов'язаного із благодійністю; 4) шахрайство здійснене представниками гуманітарних організацій (фондів) у вигляді навмисного завищення кількості осіб, які потребують такої допомоги, або фальсифікації документів, щоб отримати більше коштів чи ресурсів; 5) розкрадання гуманітарної допомоги здійснене представниками гуманітарних організацій або фондів з метою особистого збагачення; 6) наявне отримання неправомірної винагороди з боку чиновників, які навмисно не розподіляли гуманітарну допомогу тим, хто її потребує, або розподіляли її незаконно та ін. Зосереджено увагу на перевірці вказаних версій.

Схарактеризовано специфіку оцінки джерел інформації про шахрайство у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги, наголошено на проблемних питаннях при прийнятті рішення за результатами аналізу інформації, що міститься у заявах, повідомленнях, рапортах правоохоронних органів та інших джерелах.

У підрозділі 2.2 «Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні» узагальнено наукові погляди вчених щодо співвідношення понять «обставини, що підлягають встановленню» і «обставини, що підлягають доказуванню», внаслідок чого зроблено висновок, що комплексне дослідження предмета доказування передбачає не лише встановлення фактів, безпосередньо пов'язаних зі складом шахрайства, а й аналіз додаткових обставин, які можуть вплинути на кваліфікацію діяння та міру покарання, а також встановити інші факти, що можуть вплинути на правильність прийняття процесуальних рішень.

Висвітлено обставини, що характеризують подію, місце й час учинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги, враховуючи тривалий, системний та періодичний характер протиправних дій.

Для правильного юридичного аналізу дій осіб, причетних до шахрайства у сфері благодійництва, слідчі повинні детально аналізувати мотив, способи його вчинення та наслідки шахрайських дій.

Доведено, що шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги здійснюються виключно у формі прямого умислу. Наголошено на специфіці встановлення обставин, пов'язаних із доведенням умислу особи.

Особливу увагу приділено встановленню обставин, пов'язаних із правовим статусом суб'єктів, які задіяні в отриманні та просуванні благодійної або гуманітарної допомоги. Висвітлено особливості встановлення ознак шахрайства шляхом перевірки організації чи фонду за кодом ЄДРПОУ та аналізу інформації, розміщеної у соціальних мережах. Окреслено ознаки, які можуть свідчити про те, що організація є шахрайською.

Розглянуто питання щодо встановлення порушення нормативно-правових приписів, що регулюють виділення гуманітарної допомоги.

Виокремлено обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні шахрайства, вчиненого шляхом застосування комп'ютерних технологій, а також із використанням можливостей інтернет-банкінгу тощо.

Визначено процесуальні засоби та способи, спрямовані на встановлення та забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної шахрайством.

У підрозділі 2.3 «Криміналістична профілактика та взаємодія правоохоронних органів з державними і приватними установами та громадськими організаціями, засобами масової інформації у кримінальному провадженні» схарактеризовано основні форми та особливості взаємодії слідчих з представниками державних і приватних установ та громадських організацій, а також засоби масової інформації.

Визначено основні напрями профілактичної діяльності уповноважених осіб з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Враховуючи динаміку здійснення шахрайських дій у сфері волонтерської, благодійної діяльності та надання гуманітарної допомоги, визначено *причини й умови*, що сприяли їх вчиненню, які запропоновано поділити на окремі групи: а) *правові* – одним з ключових факторів, що сприяє шахрайствам є недосконалість законодавства, яке регулює дану сферу і створює можливості для шахрайських маніпуляцій та зловживань. Для зменшення кількості шахрайств у цій сфері необхідно вдосконалювати законодавство, усунувши прогалини й неточності, які можуть бути використані шахраями; б) *соціальні* – внаслідок запровадженого воєнного стану, соціальної незахищеності населення й економічної нестабільності більшість населення стає більш вразливими до шахрайських схем; в) *психологічні* – психологічна неготовність населення до шахрайських проявів, а також недостатня правова обізнаність осіб, що створює умови для успішної реалізації шахрайських схем; г) *організаційні* – суттєва тяганина під час оцінки інформації, вирішення питань правової кваліфікації діяння та звернень громадян, недостатній контроль з боку правоохоронних органів, неналежне ставлення до своїх обов'язків посадовими особами, відсутність централізованого банку даних щодо шахрайств у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги, низький рівень виявлення шахрайств та несвоєчасне вжиття заходів щодо їх запобігання.

Наголошено, що ефективна протидія шахрайським проявам вимагає від правоохоронних органів не тільки збирання доказової інформації, але й забезпечення певної профілактичної функції. Виходячи з цього, запропоновано комплекс необхідних заходів, що забезпечують діяльність уповноважених осіб з профілактики кримінальних правопорушень.

Наголошено, що одним із важливих інструментів протидії шахрайствам є належна й своєчасна взаємодія правоохоронних органів із державними і приватними установами та громадськими організаціями, засобами масової інформації, що може здійснюватися за різними напрямками – від надання інформації для публікацій у ЗМІ до проведення спільних інформаційних кампаній та участі у досудовому розслідуванні.

Внаслідок тісної співпраці можна досягти наступних результатів: а) невідкладно виявляти факти шахрайства (громадяни можуть оперативно повідомити правоохоронні органи щодо здійснення відносно них шахрайських дій, надавши вичерпну інформацію для розслідування); б) свідчення громадян можуть стати вагомими доказами у судовому процесі; в) розповсюдження інформації про випадки певних видів шахрайств серед населення допоможе попередити інших громадян від потрапляння в подібні шахрайські схеми; г) активна взаємодія з громадськістю сприяє зміцненню довіри до правоохоронних органів та підвищенню їх авторитету та ін.

Окреслено особливості співробітництва працівників Національної поліції та ЗМІ при розслідуванні шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги.

Розділ 3 «Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій» складається з трьох підрозділів, у яких висвітлюються питання організаційно-тактичного забезпечення проведення окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, у тому числі й за участю спеціаліста.

У підрозділі 3.1 *«Особливості проведення допиту підозрюваного, потерпілого та свідка»* розглянуто організаційно-тактичні особливості допиту різних учасників кримінального процесу у кримінальних провадженнях відносно шахрайств у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги.

Схарактеризовано основні складові підготовки до допиту. Виокремлено підготовчі заходи до проведення допиту. Особливу увагу приділено вивченню особи допитуваного, враховуючи процесуальний статус, вікові особливості, рівень обізнаності у сфері благодійності та волонтерства, наявність злочинного досвіду тощо. Зазначено, що попереднє вивчення особи підозрюваного надає можливість отримати важливу інформацію про вчинені раніше кримінальні правопорушення, його соціальне оточення, професійні вміння й навички, встановити наявність співучасників шахрайських дій, мотиви вчиненого та інші деталі (шахрайські схеми), які можуть бути важливими для розслідування та дозволяють скласти найбільш вірогідну картину злочинної події.

Вивчення даних про свідка та потерпілого сприяє прогнозуванню їхньої поведінки на допиті та дозволяє виявити ймовірну можливість приховання певних деталей події або з'ясувати інформацію про їхні зв'язки з підозрюваними або особисту зацікавленість тощо.

Зосереджено увагу на важливості ретельного ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, а також з правовою базою (галузевими нормативними актами, що регулюють сферу волонтерства і благодійництва) та особливостями функціонування сфери волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги, з метою визначення характеру реалізації злочинних задумів.

Важливе значення має визначення системи звітності волонтерських і благодійних організацій (фондів), а також порядку документообігу та обліку

документів. Наголошено на значенні отримання консультацій спеціалістів, які обізнані з порядком та процедурою виникнення правовідносин між суб'єктами, які діють у зазначеному сегменті.

Встановлено, що у 22 % випадків виникає необхідність проводити допит у режимі відеоконференції, що вимагає створення відповідних умов для реалізації такого допиту. Проаналізовано проблемні питання щодо криміналістичного забезпечення проведення допиту у режимі відеоконференції.

З'ясовано особливості формування психологічного контакту залежно від процесуального статусу особи допитуваного (потерпілий, свідок, підозрюваний).

Висвітлено тактику проведення допиту з урахуванням використання рефлексивного мислення, прогнозування варіантів відповідей та поведінки особи під час допиту, пред'явлення доказової бази тощо.

Охарактеризовано особливості допиту підозрюваного як в умовах співпраці, так і протидії розслідуванню. Визначено конфліктні та безконфліктні ситуації допиту підозрюваного.

Значну увагу приділено тактиці допиту потерпілих і свідків, який є першочерговою слідчою (розшуковою) дією у комплексі заходів для оптимальної реалізації тактичних операцій, спрямованих на встановлення й викриття осіб, які мають відношення до шахрайських дій, їх розшук та затримання. Окреслено обставини, що підлягають встановленню під час допиту потерпілого та свідка.

У підрозділі 3.2 «*Організація і тактика проведення обшуку та тимчасового доступу до речей та документів*» окреслено порядок залучення речей та документів до кримінального провадження під час розслідування шахрайства. Така діяльність відбувається шляхом проведення обшуків у підозрюваних або тимчасового доступу до речей і документів.

Наголошено на вилученні й подальшому аналізі низки матеріальних об'єктів, зокрема: а) документів, доказове значення яких пов'язано з їх змістом, або матеріальною складовою; б) речових доказів, які зберегли на собі сліди шахрайства або служили засобом шахрайських дій; в) комп'ютерної техніки та електронної інформації, розташованої на матеріальних носіях та ін.

На підставі вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що лише у 7 % випадках мала місце добровільна видача об'єктів, що мають значення для розслідування, у 93 % – відбувалося примусове вилучення речей і документів.

Наголошено, що вибір способу вилучення доказів залежить від конкретних обставин провадження. Окреслено перелік об'єктів, що підлягають вилученню.

При прийнятті рішення слідчі повинні враховувати такі фактори як характер та місцезнаходження доказів, можливий ризик їх знищення, можливість отримання додаткової (орієнтуючої) інформації, вплив на хід розслідування тощо.

Акцентовано увагу на випадках, коли предмети і документи, що мають значення для кримінального провадження, доцільно вилучати не шляхом обшуку, а у інший спосіб, який меншою мірою впливає на порушення особистої недоторканності громадян – шляхом тимчасового доступу до речей та

документів.

Особливу увагу приділено порядку тимчасового доступу до інформації, що перебуває у володінні мобільного оператора, з метою встановлення: IMEI мобільних терміналів, в яких працювала sim-карта; місця виходу її на зв'язок та коло її інших абонентів. Дана інформація надає можливість прив'язати sim-карту до конкретної особи, ідентифікувати мобільні термінали, які використовувались шахраями.

Висвітлено організаційно-тактичні особливості проведення обшуку на території благодійних фондів, громадських організацій, офісних приміщень та ін. Наведено комплекс тактичних прийомів, що застосовуються при проведенні обшуків як у конфліктних, так і безконфліктних ситуаціях.

Окреслено специфіку доступу до комп'ютерних систем (мереж) або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, порядок вилучення та фіксації цифрової інформації, у тому числі із хмарних сховищ, із залученням спеціаліста у галузі IT-технологій тощо.

Наголошено на складнощах, що виникають під час проведення вказаних процесуальних дій та надано рекомендації щодо їх усунення.

У підрозділі 3.3 «Особливості огляду електронних носіїв інформації та паперових документів» наголошено на значенні електронних носіїв інформації та паперових документів для розкриття шахрайств у сфері благодійної та волонтерської діяльності та надання гуманітарної допомоги. Розглянуто процесуальні й організаційно-тактичні особливості огляду паперових та електронних документів, які використовувалися при здійсненні шахрайських дій, наведено перелік таких документів.

Звернуто увагу, що огляд паперових документів має включати детальне вивчення їх змісту, а також почерку і підпису з метою виявлення невідповідностей, які свідчать про підробку або інші махінації. Комплексне дослідження документів передбачає проведення як почеркознавчої експертизи для встановлення авторства почерку та підписів, так і інших видів експертиз (економічної експертизи бухгалтерського, податкового обліку та звітності) для аналізу змістовної частини. Тому під час огляду слід звертати увагу на всі деталі, які можуть бути використані для подальшого дослідження.

Виокремлено проблемні питання, що виникають під час огляду документів бухгалтерської та податкової звітності, а також документів, які підтверджують фінансово-господарські операції. Такий огляд супроводжується необхідністю вивчення інформації, що стосуються сфери волонтерської та благодійної діяльності та надання гуманітарної допомоги, що потребує спеціальних знань у галузі бухгалтерського обліку, фінансів, податків та ін.

Наголошено на необхідності залучення до огляду спеціалістів різних галузей знань: 1) спеціаліста у галузі бухгалтерського, податкового обліку, фінансової звітності; 2) спеціаліста у галузі технічного дослідження документів, почеркознавства та лінгвістики; 3) спеціаліста у галузі комп'ютерних технологій; 4) ревізорів та аудиторів тощо.

Зосереджено увагу на вивченні інформації на електронних платформах, де реєструються особи з метою отримання гуманітарної допомоги, а також електронної інформації з різних реєстрів, особливостях моніторингу та аналізу «постів» у соціальних мережах тощо.

Висвітлено специфіку огляду web-сайту благодійної або волонтерської організації (гуманітарного фонду), розглянуто способи фіксації інформації, що знаходиться на web-сторінці.

Акцентовано увагу на огляді цифрових пристроїв (мобільних телефонів, комп'ютерів, планшетів) шляхом візуального аналізу та описання його зовнішніх ознак, а також специфіці подолання логічного захисту цифрового пристрою, захищеного паролем за участю спеціаліста.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що виявляється у розробленні теоретико-прикладних засад методики розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності чи надання гуманітарної допомоги, а також формулювання науково обґрунтованих практичних рекомендацій і пропозицій щодо їх розвитку й удосконалення. У результаті дослідження сформовано низку теоретичних положень, висновків і практичних рекомендацій, основними з яких є такі:

1. Здійснено криміналістичний аналіз сфери волонтерської та благодійної діяльності чи надання гуманітарної допомоги. Визначено специфіку правового регулювання наведених сфер діяльності та окреслено фактори, що сприяють їх криміналізації. Наявність низки колізій у законодавстві, що регулює відносини у сфері благодійницької діяльності в Україні не лише ускладнює створення благодійних організацій та гуманітарних фондів, але й утворює перешкоди для їх ефективної діяльності, зумовлюючи сприятливі умови для шахрайських дій (схем) у цьому секторі економіки. Відсутність належного державного контролю та низький рівень обізнаності громадськості створюють сприятливі умови для активізації дій шахраїв під виглядом благодійників та волонтерів, особливо у період запровадженого воєнного стану, активізації бойових дій, поширення пандемій, епідемій, виникнення надзвичайних природних явищ та ін. Як наслідок – зростання злочинності у сфері благодійної та волонтерської діяльності дестабілізує правовий простір України та підриває довіру, насамперед, міжнародних партнерів, до національного законодавства, тому система розподілу благодійної або гуманітарної допомоги в Україні має бути більш прозорою та підзвітною з метою уникнення шахрайських посягань та забезпечення справедливого розподілення коштів і ресурсів.

2. Розкрито зміст окремих елементів криміналістичної характеристики шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги. Встановлено, що питання криміналістичної характеристики та наповнення її окремими елементами на сьогодні є предметом

наукових дискусій, оскільки дослідники не можуть дійти згоди щодо її універсального складу й змісту, що обумовлює постійний розвиток наукових пошуків у цій галузі.

Найпоширенішими *способами* вчинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги є: 1) привласнення коштів або майна, зібраного під виглядом допомоги постраждалим від війни або військовослужбовцям – 48 %; 2) створення на фейкових сторінках у соціальних мережах інформації про допомогу – 32 %; 3) шахрайські дії відносно до сумлінних волонтерів, які публікують у соціальних мережах свої особисті дані – 23 %; 4) розробка фішингових сайтів, які імітують урядові та європейські портали, з метою незаконного заволодіння фінансовими ресурсами та конфіденційною інформацією користувачів – 11 %; 5) фішингові посилання, що ведуть на підроблені web-ресурси, які не відрізняються від оригінальних сайтів банків, державних органів або благодійних організацій – 7 %; 6) реєстрація благодійних організацій з метою здійснення протиправної діяльності, пов'язаної із ввезенням товарів під виглядом гуманітарних вантажів – 12 %; 7) шахрайські дії, пов'язані з перевезенням осіб із окупованих територій та перерахуванням (передачею) грошей на окуповані території – 33 % та ін.

Сліди злочинної діяльності здебільшого зберігаються на жорстких дисках – 94 %, магнітних стрічках – 85 %, хмарних сховищах – 42 %, пам'яті телефону – 92 % та інших носіях інформації – 87 %.

Досліджено *умови*, що визначають обстановку шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги, обставини *місця* і *часу* вчинення протиправних діянь. Наголошено на важливості встановлення місця вчинення шахрайських дій, вчинених шляхом використання інтернет-технологій.

Предметом шахрайських дій у сфері волонтерської та благодійної діяльності чи надання гуманітарної допомоги є: військове спорядження; продукти харчування; предмети одягу; засоби гігієни; транспортні засоби, ввезені на територію України як гуманітарна допомога на потреби ЗСУ; медикаменти та засоби індивідуального захисту (ліки, вакцини, маски, антисептики); медичне обладнання (апарати штучної вентиляції легень, пульсоксиметри та інші прилади, необхідні для лікування хворих на COVID-19); фінансова допомога та ін.

Потерпілими від шахрайства у сфері благодійності найчастіше стають особи, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок природних катаклізмів, соціальних потрясінь або збройних конфліктів. Натомість, нерідко потерпілими стають і волонтери та благодійники.

З'ясовано криміналістично вагомі ознаки *особи шахрая*, який вчиняє шахрайства. Визначено місце *організованих груп* у структурі злочинності у сфері волонтерської та благодійної діяльності чи надання гуманітарної допомоги. Злочинні угруповання, що здійснюють шахрайства у благодійній сфері, – це складні мережі, що представляють собою високопрофесійні команди, які складаються з осіб із високим рівнем інтелекту та навичок соціальної інженерії. Завдяки своїй згуртованості, здатності адаптуватися до змін та наявності

корумпованих зв'язків, також вони здатні створювати складні багаторівневі шахрайські схеми з функціонуванням фейкових благодійних організацій або гуманітарних фондів, застосовуючи різноманітні види обману та завдаючи значної шкоди як окремим особам, так і суспільству в цілому.

3. Схарактеризовано процес оцінки інформації щодо шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги. Зокрема, на початковому етапі досудового розслідування слідчий стикається з необхідністю виконати значну кількість заходів, які спрямовані на збирання та перевірку доказів, що підтверджують наявність складу кримінального правопорушення. У кримінальних провадженнях щодо шахрайств джерелами інформації здебільшого виступають: самостійне виявлення уповноваженою службовою особою, у тому числі працівником кіберполіції, з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинене шахрайство – 17 %; усна або письмова заява або повідомлення про вчинене шахрайство – 64 %; інше – 19 %. Втім, законодавець надає достатньо стислий термін (24 години) для прийняття рішення про відкриття кримінального провадження, що призводить до значної кількості помилок, допущених у процесі кримінально-правової кваліфікації за фактом шахрайських дій у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги. Відмежування ознак шахрайства у сфері благодійної (гуманітарної) допомоги від незаконного використання такої допомоги з метою отримання прибутку є одним із найскладніших завдань для слідчого.

4. Окреслено коло обставин, які підлягають встановленню під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги.

Пріоритетною обставиною, що підлягає встановленню, є подія шахрайства, де суттєвими елементами є час і місце учинення кримінального правопорушення, враховуючи «віртуальний» характер низки шахрайських дій (схем). Обов'язковому встановленню підлягають й обставини, які пов'язані з особою підозрюваного (мотив і умисел протиправних дій, зміст провини, обумовлений співвідношенням інтелектуального і вольового моментів); дані щодо предмету шахрайського посягання; відомості стосовно особи потерпілого та розмір завданої шкоди тощо.

Під час розслідування шахрайства слід ретельно досліджувати обставини, пов'язані з правовим статусом суб'єктів, які задіяні в отриманні та просуванні благодійної (гуманітарної) допомоги, адже їх дії можуть бути злочинними на будь-якому етапі. Обставинами, що підлягають встановленню, є ознаки шахрайської діяльності організації, що має відношення до здійснення волонтерської та благодійної діяльності, зокрема: 1) відсутність офіційного web-сайту; 2) відсутність прозорої фінансової звітності; 3) невідповідність інформації на сайті офіційному стилю викладання; 4) негативна репутація керівництва.

Під час розслідування шахрайства слід ретельно досліджувати обставини, пов'язані з правовим статусом суб'єктів, які задіяні в отриманні та просуванні

благодійної (гуманітарної) допомоги, адже їх дії можуть бути злочинними на будь-якому етапі.

5. Розкрито особливості криміналістичної профілактики у кримінальних провадженнях щодо шахрайств у сфері волонтерської та благодійної діяльності чи надання гуманітарної допомоги. Профілактична діяльність – це комплексне явище, що перетинається з різними галузями знань (кримінологія, кримінальне право, адміністративне право, соціологія, психологія тощо). Відсутність чіткої межі між профілактикою кримінальних правопорушень у різних галузях знань ускладнює розробку єдиної стратегії профілактики, хоча і відкриває нові перспективи для досліджень та розробки інноваційних підходів.

До засобів криміналістичної профілактики відноситься не тільки встановлення причин і умов учинення кримінальних правопорушень, а й застосування заходів такої профілактики, зокрема: 1) запровадження соціальних програм, які допомагатимуть соціально незахищеним громадянам отримати доступ до необхідних ресурсів; 2) посилення освіти й правової обізнаності населення, що допоможе розпізнавати шахрайські прояви; 3) підсилений контроль за використанням коштів, виділених як благодійна або гуманітарна допомога; 4) удосконалення законодавства, що регулює діяльність волонтерських організацій та благодійних (гуманітарних) фондів; 5) чітка регламентація процедур надання благодійної або гуманітарної допомоги та ін.

Окреслено особливості взаємодії правоохоронних органів з державними і приватними установами та громадськими організаціями, засобами масової інформації у кримінальному провадженні. Запропоновано основні напрями такої співпраці, зокрема: 1) *інформування громадськості* – розповсюдження інформації про поширені шахрайські схеми через соціальні мережі, засоби масової інформації, проведення інформаційних компаній, надання рекомендацій щодо запобігання шахрайським посяганням та алгоритму дій у випадку їх виявлення; 2) *залучення громадськості до розслідування* – створення «гарячих» ліній для повідомлення про факти учинення шахрайства у певній сфері (волонтерство, благодійництво, надання гуманітарної допомоги); організація зустрічей з представниками громадськості для обговорення проблем та пошуку спільних рішень; залучення волонтерів до проведення роз'яснювальної роботи серед населення; залучення представників громадськості до проведення окремих процесуальних дій (у якості понятих); 3) *прозорість досудового розслідування* – регулярне інформування громадськості про хід розслідування резонансних справ щодо шахрайств у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги; публікація статистичних даних про кількість виявлених фактів шахрайства та притягнутих до відповідальності осіб (особливо у період запровадженого воєнного стану).

Наведені заходи є досить дієвими, оскільки у шахрайських схемах можуть фігурувати корумповані представники органів державної влади й управління, громадських організацій, працівники правоохоронних органів.

Розкрито особливості взаємодії слідчого з іншими правоохоронними органами. Утім, у кримінальних провадженнях щодо шахрайства у сфері

волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги розповсюдженою є взаємодія правоохоронних органів з державними і приватними установами та громадськими організаціями, а також засобами масової інформації.

6. Визначено особливості організаційно-тактичного забезпечення проведення допиту підозрюваного, потерпілого та свідка у кримінальних провадженнях щодо шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги.

Ефективність допиту залежить від ретельної його підготовки, що включає: вивчення матеріалів кримінального провадження, формулювання предмету допиту, визначення часу і місця проведення, підбір речових доказів, підготовка технічних засобів, вивчення особи допитуваного, ознайомлення зі спеціальною літературою та ін. До того ж, ефективне проведення допиту вимагає від слідчого глибоких знань психології, криміналістики та права, а також певного досвіду у провадженнях даної категорії, здатності швидко реагувати на нетипові (конфліктні) ситуації та застосовувати різноманітні методики.

Розкрито тактику допиту підозрюваного. Здебільшого шахраї характеризуються психологічною стійкістю й умінням маніпулювати іншими людьми, використовуючи різноманітні форми обману, що вимагає від слідчого ретельного аналізу доказів для викриття їх неправдивих показань та застосування низки тактичних прийомів. Виокремлено найбільш ефективні прийоми допиту, зокрема: рефлексивне мислення, спостереження за поведінкою підозрюваного та його психофізіологічними реакціями, прогнозування можливих відповідей, створення поінформованості щодо події шахрайства, пред'явлення доказів, використання фактору раптовості та ін.

Висвітлено тактику допиту потерпілого та свідка. З'ясовано, що неточності у показаннях потерпілого чи свідка можуть бути викликані спробою приховати не сумлінну поведінку або нездатність запам'ятовувати деталі, що мають значення для провадження. У цьому випадку запропоновано застосовувати тактичні прийоми, пов'язані з відтворенням подій та використанням асоціативних зв'язків.

Виокремлено й схарактеризовано обставини, що підлягають встановленню під час допиту потерпілого, зокрема: 1) чи відноситься потерпілий до категорії осіб, які потребують благодійної (гуманітарної) допомоги; 2) чи здійснював потерпілий пошук потенційних благодійників або волонтерів, і протягом якого часу; 3) який процес (деталі) пошуку благодійної допомоги, зокрема, що за канали були ним користані для пошуку потенційних донорів, чи використовував для цього друковані оголошення, онлайн-платформи або інші канали комунікації; 4) чи зверталася особа до різних благодійних фондів і волонтерських організацій, яких саме, якими є наслідки такого звернення; 5) чи передбачались певні фінансові відрахування за отримання благодійної допомоги, а якщо так, то у якому розмірі і чи були ці умови зафіксовані документально; 6) яка саме благодійна або гуманітарна допомога пропонувалася; 7) як виглядали шахраї, якою є їх кількість, чи пред'являли документи, що посвідчують їх статус та

законність їх діяльності; 8) чи не було підозри у потерпілого щодо законності дій цих осіб, у чому саме полягала ця підозра; 9) які заходи вжито потерпілим для перевірки достовірності пропозиції, знайденої в Інтернеті, особливо щодо контактних даних; 10) чи підписувала особа різноманітні документи без вивчення їхнього змісту; 11) хто був присутній під час учинення шахрайських дій; 12) коли саме потерпілий зрозумів, що відносно нього здійснено шахрайські дії та ін.

7. Розкрито особливості проведення окремих слідчих (розшукових) та процесуальних дій, спрямованих на одержання інформації з матеріальних джерел. Охарактеризовано організаційно-тактичне забезпечення проведення обшуку та тимчасового доступу до речей і документів.

Встановлено, що запорукою обшуку і тимчасового доступу до речей та документів є якісна їх підготовка, що полягає у проведенні комплексу заходів, які дозволяють переконатися, що всі необхідні умови для їх проведення дотримано, а дії слідчого відповідають вимогам КПК України. Підставами для проведення обшуку у кримінальних провадженнях щодо шахрайств є: 1) результати допитів (інформація, отримана від осіб, які бачили або знають про місцезнаходження розшукуваних предметів або шахраїв); 2) результати НСРД та розшукових заходів; 3) результати листування, записи, фотографії, відеозаписи тощо, які вказують на можливе місцезнаходження доказів та ін.

Об'єктами обшуку та тимчасового доступу до речей та документів у кримінальних провадженнях щодо шахрайств можуть бути: благодійні фонди, громадські організації, офісні приміщення, житло шахраїв тощо. Специфіка розслідування шахрайства полягає у вилученні та подальшому аналізі низки матеріальних об'єктів. Зокрема, до об'єктів пошуку належать: 1) розписки, товарні накладні, митні декларації, електронні повідомлення, відеозаписи з камер зовнішнього спостереження, записи телефонних розмов, акти приймання-передачі тощо; 2) документи, що надають право на отримання благодійної або гуманітарної допомоги; 3) лист-гарантія від одержувача гуманітарної допомоги; 3) видаткова накладна; 4) дозвіл від Міністерства соціальної політики України; 5) документи, що підтверджують гуманітарний характер вантажу; 6) комп'ютерна техніка, мобільні телефони, чорнові записи, фотографії, підроблені квитанції на грошові перекази; 7) грошові кошти, банківські картки, sim-картки, засоби маскуванню та ін. Якщо шахрайство здійснювалося шляхом перевезення товарів через митницю під виглядом гуманітарної допомоги, об'єктом вилучення можуть бути: транспортні засоби, товари побутового призначення, побутова техніка, медикаменти та інші об'єкти, що перевозилися через кордон України.

8. Висвітлено особливості огляду електронних носіїв інформації та паперових документів, що є найнадійнішими джерелами доказів у кримінальних провадженнях, пов'язаних із шахрайствами у сфері благодійної та волонтерської діяльності або надання гуманітарної допомоги. Огляд електронних носіїв інформації доцільно проводити за участю спеціаліста у галузі комп'ютерних технологій та інших фахівців. Зокрема, під час огляду web-сайту благодійної організації (гуманітарного фонду) слід залучити: 1) *спеціаліста* у галузі

комп'ютерних технологій, який: а) надає допомогу у збиранні цифрових доказів (текстові файли, зображення, відеозаписи, бази даних тощо); б) разом зі слідчим аналізує структуру web-сайту, його код і конфігурацію сервера; в) визначає час створення, редагування та видалення певних сторінок; г) виявляє сліди видаленої цифрової інформації; д) здійснює порівняльний аналіз з іншими web-сайтами або архівами; 2) *фінансового аналітика*, який аналізує фінансові показники, проведені платежі та інші фінансові операції, пов'язані з web-сайтом; виявляє ознаки фінансових махінацій; 3) *маркетолог*, який аналізує рекламні матеріали та інші маркетингові активності, пов'язані з web-сайтом; виявляє невідповідності та вказує на можливі ознаки обману споживачів тощо.

Серед паперових документів у кримінальних провадженнях щодо шахрайств у сфері волонтерської та благодійної діяльності чи надання гуманітарної допомоги переважно огляду підлягають: посвідчення волонтера – 32 %; договір про здійснення волонтерської діяльності – 26 %; документи, що посвідчують статус особи, яка потребує благодійної допомоги (довідка про взяття на облік внутрішньо-переміщеної особи – 21 %; посвідчення особи з інвалідністю – 15 %; довідка про те, що особа постраждала внаслідок надзвичайної ситуації – 8 %; акт щодо обстеження пошкодженого житла – 12 %; посвідчення учасника бойових дій – 37 %; документи організації, яка збирає й акумулює кошти – 23 %; документи, на підставі яких має видаватися матеріальна (фінансова) допомога – 32 % та ін. Під час огляду таких документів важливим завданням є виявлення ознак матеріальної підробки, а також з'ясування суперечностей як всередині одного документа, так і у розбіжностей між декількома документами, що стосуються однієї фінансової операції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Титор Д.П. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 133–137.

2. Титор Д.П. До питання початку досудового розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги. *Держава та регіони. Серія Право*. 2022. № 2. С. 111–115.

3. Титор Д.П. Правове регулювання сфери волонтерської й благодійної діяльності та гуманітарної допомоги. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 7. С. 282–286. (Республіка Польща).

4. Tytor Dmytro Features of interviewing during the investigation of fraud in the field of volunteer and charity activities or humanitarian aid. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 8. pp. 121–125.

5. Титор Д.П. Засоби криміналістичної профілактики, що застосовуються уповноваженими особами під час розслідування шахрайства у сфері

волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Випуск 2. С. 143–147.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Титор Д.П. Наукові диспути щодо форм благодійної діяльності. *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 22–23 вересня 2021 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 122–124.

7. Титор Д.П. Фактори, що сприяють криміналізації сфери волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги. *Проблемні питання юридичної науки в контексті реформування правової системи України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 19–20 жовтня 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 121–123.

8. Титор Д.П. Проблеми кримінально-правової кваліфікації шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги. *Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 15–16 лютого 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 117–120.

АНОТАЦІЯ

Титор Д. П. Основи методики розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або надання гуманітарної допомоги.
– *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2024.

У дисертації здійснено аналіз нормативно-правових актів, які регулюють сферу волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги, проведено порівняльний аналіз різних форм благодійності. Розглянуто генезу виникнення волонтерського руху та благодійної діяльності в Україні та окреслено фактори, що сприяють криміналізації цих сфер.

Висвітлено основні елементи криміналістичної характеристики шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги та комплексно досліджено предмет, типові способи, обстановку та умови вчинення кримінальних правопорушень, слідову картину, психологічний портрет особи злочинця та потерпілого. Визначено роль організованих груп у структурі криміналістичної характеристики шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги, проведено детальний аналіз структури та функціонування злочинного угруповання, що спеціалізуються на таких шахрайствах. Визначено роль лідера кримінального угруповання та його

вплив на координацію злочинних дій.

Охарактеризовано процес оцінки інформації щодо шахрайства. Висвітлено обставини, що характеризують подію, місце та час учинення шахрайських дій, враховуючи тривалий, системний та періодичний їх характер. Висвітлено специфіку встановлення обставин, пов'язаних із доведенням умислу особи. Особливу увагу приділено встановленню обставин, пов'язаних із правовим статусом суб'єктів, які задіяні в отриманні та просуванні благодійної або гуманітарної допомоги.

Розкрито особливості взаємодії правоохоронних органів із громадськістю у провадженнях щодо шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги. Схарактеризовано основні напрями такої співпраці – інформування громадськості та залучення громадськості до процесу розслідування.

Наголошено на особливостях криміналістичної профілактики у кримінальних провадженнях щодо шахрайств у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги.

Висвітлено особливості проведення допиту підозрюваного, потерпілого та свідка. Визначено обставини, що підлягають встановленню під час допиту. Охарактеризовано специфіку організаційно-тактичного забезпечення проведення обшуку та тимчасового доступу до речей та документів.

Наголошено на значенні електронних носіїв інформації та паперових документів для розкриття і розслідування шахрайства у сфері благодійної та волонтерської діяльності та гуманітарної допомоги. Розглянуто процесуальні та організаційно-тактичні особливості огляду паперових та електронних документів, які використовувалися при вчиненні шахрайства, наведено перелік таких документів.

Ключові слова: шахрайство, гуманітарна допомога, волонтерство, благодійність, методика, криміналістична характеристика, кримінальне провадження, розслідування, слідчі (розшукові) дії, криміналістична тактика, організація, взаємодія, спеціаліст, криміналістична профілактика.

SUMMARY

Tytor D. P. Basics of the methodology of fraud investigation in the field of volunteering and charitable activities or the provision of humanitarian aid. – The manuscript.

The thesis is for candidate's degree of law on specialty 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination; Operational-Search Activities. – Dnipro State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Dnipro, 2024.

In the dissertation, an analysis of legal acts regulating the sphere of volunteering and charitable activities or humanitarian aid was carried out, a comparative analysis of various forms of charity was carried out. The genesis of the volunteer movement and charity activity in Ukraine is considered and the factors contributing to the criminalization of these areas are outlined.

The main elements of the forensic characteristics of fraud in the field of voluntary and charitable activities or humanitarian aid are highlighted and the subject, typical methods, circumstances and conditions of committing criminal offenses, the trail picture, the psychological portrait of the criminal and the victim are comprehensively investigated. The role of organized groups in the structure of the criminalistic characteristics of fraud in the field of volunteer and charitable activities or humanitarian aid is defined, a detailed analysis of the structure and functioning of criminal groups specializing in such frauds is carried out. The role of the leader of a criminal group and its influence on the coordination of criminal activities are defined.

The process of assessing fraud information is described. The circumstances characterizing the event, place and time of committing fraudulent actions are highlighted, taking into account their long-term, systematic and periodic nature. The specifics of establishing the circumstances related to proving a person's intent are highlighted. Particular attention is paid to establishing the circumstances related to the legal status of subjects involved in receiving and promoting charitable or humanitarian aid.

The peculiarities of the interaction of law enforcement agencies with the public in proceedings related to fraud in the field of volunteer and charitable activities or humanitarian aid are revealed. The main directions of such cooperation are characterized – informing the public and involving the public in the investigation process. The features of forensic prevention in criminal proceedings regarding fraud in the field of volunteering and charitable activities or humanitarian aid are emphasized.

Features of interrogation of the suspect, victim and witness are highlighted. Circumstances to be established during interrogation are defined. The specifics of the organizational and tactical provision of search and temporary access to things and documents are characterized.

The importance of electronic media and paper documents for the disclosure and investigation of fraud in the field of charitable and volunteer activities and humanitarian aid is emphasized. The procedural and organizational-tactical features of the review of paper and electronic documents used in committing fraud are considered, and a list of such documents is given.

Keywords: *fraud, humanitarian aid, volunteering, charity, methodology, forensic characteristics, criminal proceedings, investigation, investigative (search) actions, forensic tactics, organization, interaction, specialist, forensic prevention.*